

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

גליון מספר 83

משלח חנימ מדי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com

ט"ו בסיון תשע"ט

עצר מונית לאחר שהמתין זמן למונית שהזמין

המקרה:

אדם הזמין מונית, וירד לרחוב. חלפו על פניו מספר מוניות, אך לא נענה להצעתם בשל המחוייבות שלו למונית שהזמין. אך משחלפו שבע דקות, פקעה סבלנותו, ועלה על מונית אקראית שעברה שם.

לאחר שתי דקות, התקשר אליו סדרן המוניות, שהמונית ממתינה לו. והתרעם לשמוע שעלה על מונית אחרת חרף הזמנתו.

טענת סדרן המוניות: 'הזמנת מונית, ועליך לשלם לנהג על טירחתו להגיע אליך בהתאם להזמנה. עליך להגיע לתחנת המניות לשלם את דמי הנסיעה שביטלת.'

טענת הנוסע: 'בשל אילוצי זמן, החלטתי להזמין מונית שתסייע לי להגיע למחוז חפצי בזריזות. המתנתי זמן סביר ולא נענית לסימוני נהגים חולפים לנסוע עימם על אף הזמן שדחק בי. אולם, משבוששה המונית שהזמנתי מלהגיע, ראיתי עצמי פטור מהמחוייבות שלי להזמנה, ועליתי על המונית הראשונה שהזדמנה.'

הנוסע אף מוסיף: 'אדרבה, לו הייתי מאחר ליעד שלי, בשל ההמתנה הממושכת למונית, היית משלם לי על ההפסד הזה?'

סדרן המוניות, מציין, שהוא מבקש לעשות קץ להזמנות סרק ולביטולי הזמנות ללא התראה, ומבקש מקהל לקוחות המקפידים על דיני תורה וההלכה – לשלם את מחוייבותם.

תשובה

ישנה מחוייבות לכל אדם לעמוד בדבריו, ולא להפר אותם. הו אומר שהזמין מונית מחוייב להמתין לה זמן סביר, והסדרן מחוייב לדווח על תזמון הגעת המונית, ולאפשר ללקוח לבחון את רצונו להזמין.

אם הסדרן הודיע למזמין זמן שהמונית תגיע אליו – פרק הזמן שצויין הינו חלק מהעיסקה ומחוייבים הצדדים למלאה. ברם אף אם המונית לא הגיע בזמן שצויין, לא תשא בחיובי הפסדים שנסכו בשל האיחור (למעט, התינה או מנהג שונה).

באם לא צויין שום נקודת זמן שהמונית תגיע ליעד המבוקש – קשה יהא לקבוע מתי פקעה המחוייבות האישית להזמנה, והערכה עפ"י הנהוג הינה שחמש או שבע דקות אינם עילה מובהקת לביטול ההזמנה, ברם תלוי הדבר בכל מקום וזמן לפי עניינו. ונכון היה להתקשר לסדרן לבטל הזמנתו.

בהזמנת מונית, גרם לנהג להוציא הוצאות נסיעה ממקומו אליו, ועל הנוסע לשלם על כך (באם האומדן היה שלא המתין זמן סביר). ברם והיות ומידת הנזק לנהג לא הוכח בדיון, שכן הנהג נפנה לשרת נוסע אחר באיזור – לא נקבע פצוי ממוני.

נימוקי הדין

נשאת ונתת באמונה

הגמ' במסכת שבת ב"דף לא. אומרת שבתחילת דינו של אדם בעלמא דאתי, שואלים אותו: 'נשאת ונתת באמונה'. ובאר האליה רבה בס"ק קנו ס"ב: 'המבטיח לחבירו בדיבור בעלמא לעשות לו איזה טובה או איזה שירות או ליתן לו במתנה, מחוייב להיות נאמן בדיבורו... וירגיל המתעסק עמו לזה ולא ישנה את דבריו'. והמשיך בס"ק ג: 'שמעתי בשם זקני הגאון מהרא"ש ז"ל דאם אין משא ומתן שלו באמונה, לימודו הוא חילול השם, כדאיתא בסוף יומא [פ"ו ע"א] מה הבריות אומרות עליו אוי לאביו שלמדו תורה'. ומעין זה כתב ההפלאה בהקדמה לכתובות.

הכתב סופר א"ח ס"ח כז באר כי מקדימין לשאול על כך, משום: 'דהרבה קיום מצות תלוי' בזה דמהב"ע לא יצא וכתיב אני ה' שונא גזל בעולה', וכבדי שלא יהא ניארוץ במה שקונה מצותיו, מחוייב שיהא באמונה. ואפשר שישנה דרישה מהאדם להשמר מחשש עוון, ולנהוג במשנה זהירות בדינים של בן אדם לחבירו, ובדרך ישרה והגונה, כבסיס להיותו צדיק ואיש מעלה רוחנית.

מוטל על קהל הלקוחות לנהוג בהגינות כלפי בעלי המקצוע המשרתים אותם, ולהיות נאמן להזמנה שביצע. ומאידך, מוטל על הסדרן לדווח ביושר על לוח הזמנים שצפוי המזמין להמתין למונית, ולתת לו להחליט אם מעוניין בהזמנה זו, או ילך לציר ראשי בכדי לנסות מזלו לעצור מונית חולפת, או יעזר בתחבורה ציבורית. וכן על הנהגים לנהוג ביושר עם הנוסעים

מחזיקים לו טובה, הרי שסבר שאין איסור בדבר גמור בדבר, אלא שאין רוח חכמים נוחה הימנו. ובשטמ"ק ב"מ מט. ד"ה 'עוד' כתב בשם הראב"ד שאינו נעשה רשע בכך. המהר"ם מינץ בתשרי קא דייק כן מדברי הרי"ף בב"מ בדף כט. מדפי הרי"ף שכולל בדבריו: 'דכל כה"ג לא עושה מעשה ישראל גינהו', אף את מחוסרי אמנה.

בשו"ת הר הכרמל סי' לו כתב שאומנם ביחס לעובר על 'מי שפרע' ישנה מחלוקת אם נפסל לעדות, אך לגבי 'מחוסר אמנה', וודאי אינו נפסל לעדות, משני טעמים: א. כיון שאנשים רגילים לנהוג כך, וכפי שנקט האגודה שהובא בסמ"ע ב"מ לד סק"י שהעובר על חרם הקהילות אינו נפסל, דאם נפסלנו לא ימצא אחד מאלף הכשר לעדות. ב. משום שגם הצד השני שניתנה לו ההבטחה לא סמך על המבטיח שיקיים את דבריו. וכן סברו המנחת פיתים סי' ער והשואל ומשיב תנינא ח"ד סי' קי.

אך הט"ז ביו"ד בסי' רסד סק"ה הביא את דברי ה"ב"י שם בשם הריב"ם והמהר"ם מרוטנבורג: 'משום שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, ומותר לקרותו רשע'. וכ"כ הש"ך ביו"ד סק"ז שמוותר לקרותו רשע כשחזר בו מהבטחתו, ללא היתר. במשפטי שלום הביא משמיה דהראנ"ח שיש לבי"ד למנוע חזרה זו ולקרותו עבריינא, ויתרו בו יביישוהו רבים. ומדינא סבר שמכים אותו עד שתצא נפשו, אלא שבוזה"ז אין כח בבי"ד יפה. ודלא כעין יצחק תניינא אה"ע"ו סוסי' לד ס"ק כו שאין כופין על כך אף במילי.

הנחפה בכסף ח"ב ע"מ רסא באר שזהו המקור שניתן לפרסם לרבים שמו של מי שהוא מחוסר אמנה²⁸, שהרי האיסור לפרסם את גנותו של ישראל נלמד מ'ונשיא בעמך לא תאור', וזהו רק בעושה מעשה עמך, וכיון שאינו עושה מעשה עמך אפשר לפרסם קולו לרבים, כפי שכתב לנהוג בשו"ת מהר"ם מינץ סי' לט: 'וכן צריך ש"ץ להכריז בב"ה בשעה שאומרים אשרי, וז"ל גומפכין חזר בו מדבריו, שאמר שרוצה להניח הבית לגומפרכט, לכך הוא מחוסר אמנה'. ברם מדברי המרדכי בב"מ תמו תנא עולה שאין מכריזים עליו, שהרי כתב שרק מודיעים לו את דינו.

אומנם לכו"ע אין בית הדין נזקק לכך ואינו כופה את החוזר בו²⁹, כמבואר במהר"ם המובא בב"י בסי' רסד: 'ומיהו אי הדר ביה פירש ריב"ם שאין בית דין יכולים לעכבו מלחזור, וכן ניכר מלשון הרמב"ם בהל' מכירה פ"ז ה"ח שכתב: 'הרי זה ראוי לעמוד לו בדבריו'. וכן הוא בתוס' בב"ב בדף קכג: בד"ה 'הכא במכירי' שכתבו שהטעם שמכירי כהונה נחשבים מוחזקים הוא משום שזו מתנה מועטת ובשל מחוסר אמנה אסור לחזור בו, וכתבו התוס' שאם עובר וחוזר בו מהני, ולא ציינו שבי"ד כופה אותו לקיים דבריו. וכן עולה מדברי המרדכי רמז תנא שרק מודיעין לו דינו, וכן כתב בהדיא המהרשד"ם סוסי' שפד.

כשהיה קניין עם הפועל – בעה"ב אינו רשאי לחזור בו

אם עשו קניין עם הפועל על מלאכתו, חייב בעה"ב לשלם שכרו, אף אם לא היה לו אפשרות למצוא עבודה בשעה שהזמיתו, אך מחוייב הפועל למצוא כעת עבודה אחרת, ואם לא ימצא או שימצא בזול יותר, חייב להשלים בעה"ב את חסרונו כפי שסיכם עימו מתחילה. ונבאר מהם קנייני הפועל;

קניין כסף: אם הקדים ונתן לו שכרו קנאו (ש"ך סי' שלג ס"ק כה, והנתיחה"מ שם סק"א באר שאף שחכמים הפקיעוהו את קניין המעות, לא ביטלוהו במקום שאין חשש שיאמרו נשרפו חיטין בעליה, והפועל הלא יברח כשתהיה שריפה, ועוד שפועל הוקף לקרקע שנקנית בכסף. וכ"כ במתנה אפרים סי' ג, וכן הוכיח המהרש"ם ח"ב סי' כט מדברי הריטב"א בע"ז ע"א. והשטמ"ק בב"ק צט: בשם הרמ"ה, וכ"כ הלחם משנה מכירה פ"ג ה"א והחכמת שלמה בסי' שלג סע"ג). ואומנם החכמת שלמה בסי' שלג סע"ג הצריך שיתן הכסף בשעת השכירות ובכך מורה שנעדר לקניין. והערך שי בסי' קצב סע"י יג סבר שכיון שהתחיל במלאכתו התחייב לו שכרו, והיו כנתן לו כסף לפועל, ואינו יכול לחזור, וכ"כ החזו"א בסי' כא ס"ק לב שהתחלת מלאכה היא מדין קנין כסף.

קניין שטר: כתבו הצדדים תווה עבודה וחתמו עליו, מהווה קניין (הש"ך ונתיחה"מ דלעיל, שכן פועל כקרקע. וראה רמ"א בסי' שכ סע"י ב לגבי מקבל שדה מחבירו לעבודה: 'זאין כותבין שטר ביניהם, אלא מדעת שניהם, שמשנכתב השטר אינן יכולין לחזור בו, ובפת"ש שם ובסי' שלג סק"ב הביא מהנוב"ס סי' ל סק"ה שדי בשטר זה ללא קניין נוסף).

קניין חזקה: כעבד נקנה אף הפועל בחזקה (ש"ך סי' שלג ס"ק כה. ראה רמב"ם הל' מכירה פ"א ה"טו שאכילת פירות מהני לקנין קרקע, ודין פועל כקרקע כדחזונו בדיני הונאה, והינו נקנה גם בחזקה, וכן הבין בנחל יצחק סי' לט סע"י יז שהתחלת מלאכתו קונה חזקה. וכ"כ האור שמח בהל' שכירות פ"ט ה"ד). אך באגר"מ חו"מ ח"א סי' פא ענף ג שלל זאת והבין שפועל אינו נקנה בחזקה, וכן סבר החזו"א ב"ק סי' כג סק"ז בסוגריים המרובעות.

קניין סיטומתא: אם נהגו בעיר לקנות פעולה בדרך כלשהי, מהווה קניין של הפועל.

קניין סודר וחליפין: אם עשה בעה"ב קנין סודר עם הפועל הוי קנין (הב"י בסי' שלג הביא תשובת ריטב"א שכל שעשו קניין לאפשי הוא, שלא יוכל לחזור בו, והש"ך בסי' שלג סק"ד הביא שכן הוא בהגה' אשרי. וכ"כ בנחל יצחק סי' לט סע"י יז. החזו"א ב"ק סי' כג ס"ק כח כתב שאמנם קנין סודר אינו קונה גופו של פועל וקבלן כשם שאינו קונה עבד, אך מתפרש הקנין סודר שישנו שיעבור נכסים להשלמת המלאכה. יש לציין

²⁸ מהגמ' בב"מ בדף מט. מבואר שבמחוסרי אמנה יש תרעומת: 'נתנו לבן לוי אחר - אין לו עליו אלא תרעומת'. ובנחל יצחק בסי' עח הוכיח מדברי רש"י שם בד"ה 'אלא תרעומת' שיש תרעומת היכא דהוי מחוסר אמנה. וראה ברש"י בב"מ בדף נב: בד"ה 'אם חסיד' שניתן להודיע אותו לרבי'ם: 'אם לחסיד - קאמר דיש לו תרעומת על המחזיר, מי כופהו לקבל שיתרעם, טוב לו שלא יקבלנה משקיבלנה ויצא דבית על חבירו'. ובהנהגות ופסקים (הגר"ח זוננפלד) הלכות לשה"ר בהערות שם נאמר: 'במקום שמוותר לו להיות בתרעומת על חבירו אין בזה איסור לשה"ר'.

²⁹ יש לעיין בהא דנא. שהרי רש"י בכתובות בדף פו. בד"ה 'פרעת בעל חוב' כתב במקור דין פרעת בעל חובה שניתן לכוף אותו: 'מצוה עליו לפרוע חובו ולאמת דבריו, דכתוב הוי צדק שיהא הן שלך צדק ולא שלך צדק. וממקור זה למדים על דין מחוסרי אמנה, והיה צריך להשוות דינם ולכופו על כך. וכן תמה הפרי יצחק בסי' נא. ובמנחת פתי' בסי' רד אות יא הבין שהמנחת חינוך בסוף רנט סובר שלרש"י באמת כופין שלא יהיה מחוסר אמנה, והקשה עליו. בהעמק שאלה בשאלתא לו סק"ד תירץ שמצד המצות עשה לא יכופו אותו, כיון שדרשו חז"ל על הפסוק 'חזן צדק יחיה לך', שמתוך כך שקפיד על חזן צדק יהיה לו ממון והוי מצוה שמתן שכרה כתוב בצידה, שאין בית דין כופים עליה. החידוש בדבריו הינו, שדרשה זו אינה הוראה מפורשת של הפסוק. ועוד, שבתשובות המיוחסות לרמב"ם תשובה פח סבר שאם בית דין רוצים, הם יכולים לכוף על מ"ע שמתן שכרה בצידה, ומדעת שלא יכפו גם על כך.

שבפועל קטן לא יועיל סודד, שהתמעט מקניין זה). אולם יש שסברו שלא מהני לקנות פועל כך (הש"ך שם הבין שהיו קנין דברים ולא מעיל קניין).

משיכת כלי אומנות: אם משך בעה"ב כלי אומנות של הפועל, קונה בכך את שכירות הפועל רמ"א בסעי' א. אומנם הנתיה"מ בס"י שלג סק"ב חולק וס"ל שלא נקנה פועל כך.

אומנם ישנן מציאות שכלל אין צריך קניין; אם נשכר הפועל ע"י רבים, אף בלא קניין אינו יכול עוד לחזור בו. (הב"י בסוסי שלד הביא מרדכי ב"מ רמז תנו, וכ"כ נתיה"מ בס"י שלג סק"א. ובטעם הדין כתב המרדכי: א. כל הנעשה ברבים א"צ לקניין. ב. חשיב לרבים כמתה מועטת שא"א לחזור בו מכך (ולפי"ז הו"ד רק מחוסרי אמנה ולא קניין). ג. כששכרוהו רבים הו"ד כהעמידו ערב, וערב משתעבד ללא קניין). רעק"א תניינא ס"י טז צידד שכשם שהרבים אינם יכולים לחזור כן הפועל אינו יכול לחזור בו.

כששוכר פועל עני, בעה"ב אינו יכול לחזור בו אף שלא עשה קניין, כנודרי צדקה (קצוה"ח בס"י רסד סק"ד ובס"י פא סק"ג. וראה פת"ש יו"ד סי' רנח ס"ק יג). אומנם יש שחלקו וסברו שרק נודרי צדקה זוכה העני ללא קניין שכן ניתן בנדבה, אך תשלום לפועל על מעשי פעולתו אינו נדבה ונתינה ובעיא קניין (שו"ת צמח צדק חו"מ סי' לט וראה כן במנחת יצחק ח"ב סי' לט סק"ב שאין הבטחה לזמן למוסד בעבור שילמדו וידליקו נר לעילוי נשמתו בתורת נדבה, אלא הו"ד שכירות על פועלתם).

נסע הנהג לכיוון המבקש הוי כתחילת השירות והמלאכה עבורו

הגמ' בב"מ בדף עו: אמרה שאם הלכו פועלים מכבר למקום עבודתם, נחשב הדבר כתחילת קניינם, ובעה"ב לא יוכל לחזור בו אף לו יכלו למצוא לקוח אחר (אך ישלם לזר כפועל בטל). וצריך לבאר מדוע הליכתו מהווה קניין. תינח אם נימא שהו"ד קניין כסף, או חזקה או חליפין (כנתבאר לעיל), אך יש שבארו כי כשהתחיל לילך השתעבד לו.

הרמב"ן שם באר בטעם הדין שאם הלכו אינם יכולים לחזור: 'הלכו דוקא קתני, שאע"פ שלא היו יכולין מתחלה להשמר עצמם... כיון שהתחילו במלאכה נתחייב מעכשיו ליתן להם שכרן... כך שכירות פועלים נקנית בהתחלת מלאכה... וכבר נשתעבד לו בעה"ב בהתחלת מלאכה'. וכ"כ הרשב"א שם: 'כיון שהתחילו במלאכה נתקיים השכירות, ונשתעבד להם בעה"ב... והליכת פועלים למלאכה היא התחלת מלאכתן'. וכ"כ הריטב"א שם: 'ואם התחילו במלאכה ואפי' התחלת הליכה'.

הריטב"א בב"מ צט. בדין שואל קרדום ובקע בו קנאו, הקשה כיצד קנה במלאכתו זו. והשיב: 'וי"ל דהא תקנתא דרבנן היא מפני תיקון העולם, שלא יהא אדם משאיל או משכיר כליו לחברו, ואחר שיתחיל במלאכתו שיחזור בו, ויניח מלאכתו מותחלת'. וכן חזר על יסוד זה בקידושין בדף מז: 'והא דמיקני בביקוע לאו דינא הוא אלא תקנתא דרבנן שתקנו כן כדישהא קיום לדבריהם, שלא יחזור בו בחצי מלאכתו של זה ויפסיד פעולתו, כדתקינו בפועלים שהתחילו במלאכה'. הביאם הנחל יצחק בס"י לט סעי' יז. ובערך שי בס"י רנט סעי' ז דן עפ"י שבפועל גוי לא תיקנו חכמים כן.

יש אומנם מקום לדון בדבר זהות התובע, אם הנהג הינו פועל של הסדרן או של מזמין השירות, אך מצד הנוסע אין נפק"מ והוא מחוייב לגורם אחד מהם, ובוודאי הם יכולים לתבוע אותו בצוותא.

תשלום לנהג המונית כשהפסיד בשל הזמנת סרק

נותר לן לברר, משום מה יש לחייב את בעה"ב – המזמין בתשלום³⁰ כשהיסב הפסד לפועל. ומצאנו ג' ביאורים ביסוד דין זה;

א. יש לשלם על הפסד זמן עבודה של הנהג – דין שבת

התוס' בב"מ בדף עו: בד"ה 'אין' והרא"ש בס"י ב הבינו שיש לשלם לפועל מדינא דגרמי על הפסד עבודת הפועל ובכך נמנע ממנו להרוויח את לחמו. המשנה בב"ק בריש פרק החובל מגדירה את נזק ביטול זמן עבודה של חבירו כ'שבת', ששוכת ובטל ממלאכתו, וכך אמרה הגמ' שם בדף פה: 'שבת, דהדקיה באינדרונא (רש"י: 'סגור במסגר) ובטליה'. הרי שמצאנו, שיש לחייב אדם על ביטול זמן מלאכתו של חבירו שנטל ממנו, והתוס' בב"ק שם בדף פה: בד"ה 'וואין' והרא"ש חילקו בגובה התשלומין שזכאי לו מחמת גרמת השבתתו לפי סוגי המלאכות והמומחיות של הנפגע, וכן כתב הרמ"א ח"מ סי' תכ סעי' יז אמנם בש"ע לא חילק כן. ולדבריהם אלו, נהג המונית שהפסיד לקוח בשל הזמנת סרק, צריך להיות זכאי לפיצוי אם אכן נגרם לו נזק מחמת כן, כלומר שהיה לו ביקוש לבצע הזמנה ונסיעה לאחר, ומשום שנסע לייעד המבוקש לא שירת נוסע אחר, וכן שכעת לא יוכל למצוא לקוח אחר אף שרוך במאמץ לא מבוטל.

אלא שיש להקשות על דין זה מכמה סוגיות בהם מבואר שאין לחייב מומן על כך שמנע רווח לחבירו.

הב"ח בס"י שסג וקצוה"ח בס"י שלג סק"ב הקשו מדוע חייב על שגרם 'שבת' לחברו, והלא גרמא בנזיקין פטור, והנועל ביתושל חבירו ומפסידו את הרווח הצפוי פטור (כשלא נהנה מכך, ב"ק כ. וש"ע סי' שסג. מלבד שיטת הרמ"ה שהביא הנמוקי יוסף בב"ק בדף ח: בדפי הרי"ף ד"ה וחצר דקימא לאגרא שחייב אף בהכי מדין מזיק: 'וכשדד בה חייב, מידי דהוה אכל נזקים דעלמא... וכל היכא דקימא לאגרא, ותרם לאפסודיה, כגון דגולה מינה, אף על גב דלא דר בה - חייב, ואפילו למאן דלא דאין דינא דגרמי, וכל שכן שאין דראין), וכן המבטל כיסו של חבירו פטור³¹ ואין לו אלא תרעומת (תוספתא בירושלמי ב"ק ט, ג, הובא בתוס' ב"ק נח. ורא"ש פ"ב סי' ו). וכן היה צריך להיות הדין

³⁰ נפק"מ היא לכך אם חוב זה אינו בגדר שכר פועל, אינו כרוך כגדירו לשלם ביומו שכרו, ואין בו איסור 'כל תלין', ויכול לשלם לו חובו בסומין ובמטלטלין ולא דווקא במעות. אולם החזו"א בס"י כג ס"ק לו סבר כי רק תשלום על התחלת מלאכה הינה מדין פועל ומחוייב לכל דינים אלו.
³¹ יש הסבורים שאף שפטור מדינא כשמנע מחבירו רווח, מ"מ חייב בדיני שמים, כן כתב הרמב"ם ח"א סי' פד, ושער המשפט סי' שיב סק"ב, אמרי יוסף ח"א סי' קמט והאבני נזר יו"ד בס"י קלג סק"ג קלד דן ביכולת לתפוס משום כן שהרי בש"ך וברב"ש מבואר שלא מהני תפיסה בדיני שמים. והב"ח בס"י לח סעי' יז כתב שעמירה בידו ובכלל גול את חבירו כשהפסיד מומן חבירו בגרמתו. אך בבית מאיר סי' י הסתפק בכך, שכן משמע ברמב"ן שפטור אף לצאת ביד"ש.

בדיננו, שהנוסע הזמין את המוניית ומנע בכך מלשרת נוסע אחר, הזיק בגרמא את הנהג מלעבוד ולהרויח, וגרמא בנזקין פטור בדיני אדם. ואכן באר קצוה"ח כי מטעם זה בארו הראשונים טעם אחר לחייב את בעה"ב על הפסד הפועל. והביא מהר"ם מרוטנבורג שפטר לדינא את בעה"ב אם חזר בו קודם התחלת מלאכה, אף שהפסיד את הפועל ממון באופן וודאי, שכן הוי רק מניעת רווח (הקצוה"ח סבר שהפועל אינו יכול להוציא מבעה"ב כנגד דעת המהר"ם. ובתהלה לדוד תמה שחש לדעה יחידאה, והנתיחה"מ בדיני תפיסה בעדים קיצור כללי דיני תפיסה סק"כ כתב משמיה דהחיות יאיר: 'דבמקום שסתמו המחבר והר"ב בהג"ה ולא חלקו עליהם הסמ"ע והש"ך, אינו יכול לומר קים לי כפוסק אחר, ולפ"ז אין להכריע כלל כמהר"ם).

אך האחרונים בארו כמה יישובים בשיטת המחייבים לשלם לפועל מדינא דגרמי.

הפולא חריפתא אות ד חילק בין נזק רווח ודאי כפועל שוודאי היה מוצא מי שישכירנו ולכן חייב הבעלים בנזקו, לבין חצר שקיימא לאגרא שיש פעמים הרבה עיכובים בהשכרה, ולא חייב על מניעתו מהבעלים להשכירה. וכן באר המחנה אפי"ם דיני גזילה ס"י יא שבביטול פועל יש ברי הזיקא ולכן חייב, וכ"כ שער המלך בהלכות גזילה פ"ג ה"ט והחיות יאיר ס"י קנא הובא בקצוה"ח בס"י שי סק"א. וכן פירש המשאת בנימין ס"י כח: 'וכמאן דמנח בכיסיה דמי... ולהכי לאו מניעת הרויח הוא, אלא מנתיחה ממש דחסרוהו השותפין ולא דמי למבטל כיס חבירו דלא ברי הזיקא דשמא לא היה מרויח כלום'. אולם הקצוה"ח והנתיחה"מ שם לא קיבלו זאת, וכן נראה מהש"ך בס"י רצב ס"ק טו בשם המהרש"ל שפטור אף שמבטל כיס חבירו כשהרווח ברור.

הקצוה"ח הכא ובס"י שסג סק"ג באר שרק בנזקי אדם חידשה תורה שחייב על נזק זמנו שנוטל ממנו, ולא על נזק שגורם שממתו לא יפיק את הרווחים הצפויים. ולכן חייב על שהשכיר אדם ממלאכתו ולא על שלא יכול להשכיר ביתו. וכן כשחזר בעה"ב ומנע בכך מהפועל לעבוד ולהרויח, הוי כנועל את האדם בבית וחייב מדין שבת. ועל כן נקט שאם הזמין פועל עם בהמותו וחזר בו, חייב על ביטול שכר הפועל ולא ישלם על ביטול הבהמות ממלאכתם. וכן בדיננו, יהא חייב על ביטול הנהג ממלאכתו (אך לא על מונית שיכל להשכיר בשעה זו) כדין הוציא הוצאות עפ"י חבירו. אלא שלדעת המחנה אפי"ם דיני גזילה ס"י יא יש לשלם גם על ביטול בהמות הפועל, כיון ששכר את האומן עם כליו, יש להחשיב את כל הרווח כשכר הפועל.

הג"ר שמעון שקופ בחידושו בב"ק באר באופן שונה, והסביר כי הבית והכסף שבכיס אינם עושים רווחים בטרם שעשו אותם, אלא שטמון בהם פוטנציאל לרווח שניזוק, והוי גרמא בנזקים ופטור בדיני אדם. אך תוצרת של מעשה האדם הגדירה תורה כרווח ממש שכבר קיים, והוא ניזוק כעת, ועל כך חייבה תורה.

ב. חיוב לשלם על הפסד הפועל הינו מתקנת חכמים, כדבר האבד

הרמב"ן הרשב"א הנימוק"י והר"ן בארו שבעה"ב צריך לשלם לפועל על שנפסד מחמתו, כדין החוזר בו בדבר האבד.

הנתיחה"מ בס"י שלג סק"ג סבר שישוד הדין אינו חיוב מדינא: 'לאו דינא דאורייתא הוא, וע"כ הוא מצד תקנת חז"ל או שאמדו חז"ל דעתן שבכך מחייבין עצמן זה לזה להשלים ההיזק עד כדי שכרן. ועל תקנת חכמים ואומדנא שלהן אין להקשות כלל. והוכיח טעמו: 'תדע דתקנת חכמים היא, דהא ודאי במוכר סחורה ולא קנו מידו וחזר בו הלוקח, אף שהפסיד הסוחר ע"י זה אפי"ה פטור, וכאן חייב. אלא ודאי דתקנת חכמים היא בפועל'. הנתיחה"מ צידד שיש להבין כן אף בדעת התוס' הנ"ל, ואינו חיוב גמור מדינא. וכ"כ באולם המשפט ס"י שלג סק"א. ועיין באמרי בינה קניינים ס"י טו שדן האם נאמרה תקנת חכמים גם בגז.

המהר"ם שי"ף בב"מ בסוף דף עו: ד"ה בתוס' הביאו קצוה"ח בס"י שלג סק"ב הקשה שמצאנו שפועלים שהפסידו דבר האבד שאינם חייבים לשלם מכיסם אם לא הטען, ואילו כשבעה"ב חזר בו, אנו מחייבים אותו לשלם מכיסו. ויישב הקצוה"ח שם שתלוי הדבר באומדנת המבטל, וכשנשכרו פועלים לא התחייבו לשלם מכיסם אם ינזק בעה"ב בדבר האבד, לעומת אמדן דעת בעה"ב ככגון דא: 'דפועלים לא קיבלו עליהם אלא לגמור המלאכה ונשתעבדו לגמור מלאכתן עד כדי שכרן, ומש"ה בדבר האבד אפילו לא התחילו במלאכה כיון דקיבלו עליהם לעשות מלאכתן נשתעבדו עד כדי שכרן... אבל אם אינו שוכר עליהן לא בעי שלומי, כיון דלא קיבלו עליהם תשלומין. אבל בעל הבית החוזר בפועלים, עיקר חיובו דבעל הבית הוא לשלומי לפועלים... מש"ה בדבר האבד צריך לקיים תנאו ובעי שלומי. וכי היכי דפועלים בדבר האבד מחויבין לקיים התנאי, שהוא לגמור המלאכה ומש"ה שוכר עליהן, וא"כ בעל הבית בפועלים שהוא להיפך, דעיקר תנאו לשלומי, א"כ בדבר האבד בעי שלומי'.

מעין זה כתב המרדכי ב"ק רמז קטו בשם רבנו יקיר, שבעל הבית אמנם הזיק רק בגרמא, אך קיבל על עצמו לשלם על כך: 'שקיבל עליו בפירוש אם לא אקנה לך אשלם ממיטב... ומכאן אתה למד לכל הגרמות, אם יקבל עליו בפירוש לשלם אם יגרום לו הפסד שהוא חייב, והיינו טעמא נמי... השוכר חמרו ופועליו וגורם להפסיד שכרם במקום אחר, הואיל וקיבל עליו לשלם חייב, דכולם גרמות נינהו, ואי לאו שקיבל עליו היה פטור'. הובאו דבריו במחנ"א בהלכות פועלים ס"י ז, שכחות ס"י תי, שומרים ס"י ח ובדברי חיים ח"א ס"י כה.

ג. חיוב לשלם על הפסד הפועל מדין ערבות

איתא בגמ' בב"מ ב"דף עג: : 'אמר רב חמא האי מאן דיהיב זוזי לחבריה למיזבן ליה חמרא (הביא לו מעות שיקנה יין בשער זול), ופשע ולא זבין ליה - משלם ליה כדקא אויל אפרוותא דזולשפט (משלם לו כשער שרצה להרויח שהיה מוכרו ביום השוק)'.
הריטב"א שם הקשה על דין זה: 'למה חייב לשלם לו כלום, ומאי שנא ממבטל כיסו של חברו שהוא פטור מפני שאין היזקו אלא גרמא. וכן אם הוביר שדהו אינו חייב לשלם לו אלא כשקבל עליו כן בפירוש'. והשיב הריטב"א בתירוץ השני: 'ומורי הרב תירק, דהכא אפי"ה שלא קבל עליו תשלומין כלל, כיון שנתן לו מעותיו ליקח סחורתו ואלמלא הוא היה לוקח ע"י עצמו או ע"י אחרים, אלא שזה הבטיחו שיקח לו וסמך עליו ונתן לו מעותיו - על דעת כן הרי הוא חייב לשלם לו מה שהפסיד בהבטחתו, דבהיא הנאה דסמך עליה ונתן לו ממונו, משתעבד ליה משום ערב. וזה ענין שכירות פועלים... שחייבין לשלם

לבעה"ב מה שמפסיד כשחזרו בהן או שבעה"ב חייב לשלם להם מה שמפסידין דכיון שסמכו זה על זה נתחייבו זה לזה במה שיפסידו על פיו. וזה דין גדול. נמצא שכל חיוב תשלום לפועל הוא מדיני ערבות, וכן כתב זאת שוב בהמשך שם בדף עה..

הנתיחה"מ בסי' שו סק"ו הביא ביאור זה, ופסק כן: 'נראה דמחויבין לשלם בדבר האבוד כל מה שהיה יכול להרויח... דפעולת פועל בידו הוא, וכל דבר שבידו לעשות ולא עשה מחויב לשלם אף היוק הרויח שהיה יכול להרויח'. כן החת"ס ח"מ בסי' קעה כתב שאין חולק על יסוד זה של הריטב"א, וכל שלא עשה כפי שנשלח חייב לשלם מדין ערב, וכ"כ בחידושי רעק"א בחידושי לב"מ בדף עו..

אומנם יש הרבה מהראשונים שביארו דין זה של הגמ' חמרא דזולשפט מבוסס על כך שסוכם מראש עם השליח להיות אחראי על המקח וכי התחייב לשלם באם לא יקנה. אך בלא שיקבל על עצמו, אין דין ערב מחייבו לשלם. כ"כ המהרש"ם ח"א סי' עז והביא מראה פנים על ירושלמי שאין דין ערב מחייב ממון. וכן פסק הבית מאיר חדש סי' י, האמרי בינה הלוואה סי' לט והחזו"א בריש סי' כב. והנחלת צבי בסי' רצב סעי' ז כתב שאין להוציא ממון עפ"י סברא זו.

נפק"מ בין השיטות³² יהא כבנידון דידן, על מי מוטלת חובת ההוכחה אם יכל נהג המונית למצוא נוסע אחר (ואם ימצא באזור אחר, יאלץ המבטל לשלם רק את הפער להגיע אליו) חלף ביטול הראשון.

הערוך השולחן בסי' שלג סעי' ב כתב שכשיש הכחשה בין בעה"ב והפועל אם יכל אתמול למצוא עבודה – על הפועל להביא ראיה: 'כדין מוציא מחבירו, ואם לא הביאו ראיה נשבע הבעה"ב היסט ונפטר'. נראה שכיון שהבין שהחיוב הוא מדינא דגרמי, כדבריו שם: 'ה"ז כדבר האבוד וחייב הבעה"ב לשלם להם שכרם מדין גרמי'.

כמה משלם לפועל בטל

בעה"ב שחזר בו לאחר שהתחיל הפועל מלאכתו, אינו משלם את כל שכרו שקצץ עימו, אלא מחשבים כמה היה מתדע לפחות משכרו אם היו מציעים לו לשבת בטל ולקבל שכר בלא שיעסוק במלאכה וישלם לו זאת. על כן יש לשער את טוחח המלאכה, והכדאיות שלו להבטל ממנה³³ (כן בארו הטור והרמ"א בסי' שלג סק"א, הסמ"ע סק"ז וש"ך סק"ח).

הט"ז בריש סי' שלג הביא מקובץ ישן ותשרו רש"י ומהר"ח או"ז בשם ר"ח שיש לו לשלם לפועל חצי משכירתו. וכ"כ גינת חדים יו"ד כללו סי' ו' ומהרש"ם ח"ב סי' רז, ח"ט סי' קעב, משפט שלום בסי' קעו ס"ק מד האולם המשפט סי' רסה סק"א והחזו"א סי' כג סק"ד.

אך הרשב"א בתשובות ח"א סי' תקפז כתב שפוחתים מעט, ולפי ראות הדיין.

בספר ילקוט דינים ח"מ של הגר"נ קרלין שליט"א עמ' כד הובא שיש אומרים שהוא חצי משכורת ו"א שהוא שני שליש ממשכורתו, ותלוי באופי העבודה.

יש פוסקים (הגר"ר שריאל רוזנברג, הישר והטוב ח"ד עמ' לח) שכתבו כי דין זה אמור רק בפועל בטל בעבודות מזדמנות, שכדאי לו להפסיד חצי עבור בטלתו, אך אין לשער כן בפועל בעבודה קבועה, שזוהי פרנסתו המוסדרת, שכן אזיהא נשבר מטה לחמו, והוא מעוניין בקיום העבודה לפרנסתו, ואז יש להפחית רק מעט משכרו, כאומדן הדיין. ויש לעיין בגדר מעמדם של נהגי מונית וכדו' שמחפשים באופן תדיר נוסעים, וכך עבודתם הקבועה.

התשלום לנסיעה מגלם אף הדלק ובלאי הנסיעה, אותם וודאי יש לנכות בשל העובדה שהתבטלה נסיעת המונית המבוקשת, ולא נזקק להוצאה זו.

³² ישנם מספר נפק"מ למחלוקת בטעמי הדין כפי שליקט בספר משפטי החושן עמ' פט – צ;

א. כתב רעק"א בחידושי לב"מ בדף עו. אם יכול הפועל למצוא מעסיק ולקוח אחר, אלא שהשער הולד מאתמול. אם חיובו הינו מדינא דגרמי הדין שהיטב לו, לא יחייב לשלם כשמצאים עבודה אחרת, ומשמא הפסיד הפועל. ברם אם חיוב התשלום להם בשל דבר האבוד בהפסד של שהבטיח להם, אזי יחייב לשלם להם כל שהבטיח תחילה. ובספר דבר למשפט סי' ה סק"ח הוסיף שאף לו חזר בו בעה"ב בזמן שיכל למצוא פועל, ולא מצא, לא יחייב מדין גרמי, היות ובעה"ב לא היטב לו כל נזק ומזלחהו של הפועל גרם, אך מדין דבר האבוד שסמך על דבריו, יחייב לשלם לא כשלא מצא לבסוף.

ב. עוד כתב רעק"א א' אם רוב פועלים נשכרים בד' ומיעוט בג', ובעה"ב שכר בד' וכעת אינו יכול למצוא עבודה אחרת. שמדינא דגרמי חייב לשלם רק ג' ולטעון שכין כה לא היו מוצאים עבודה אלא בג', אך מדין דבר האבוד הפסידו ד', וישלם כן. ומדין ערב לא יחייב א"כ התחייב בפירוש כך.

ג. בעה"ב שגג בחירתו ולא נהג כן במידד (שטעה ביום או שח), לש"ך בסי' שפז סק"א אין לחייב בדינא דגרמי אלא מקנסא ובמידד ולא בשוגג, אך מדין דבר האבוד יש לחייב אף כששגג מלבד באונס.

ד. מת בעה"ב קודם שיעמד בדין, אם יחייבים היוורשים לשלם לפועלים את הפסדם. שכן לש"ך שדינא דגרמי הוא קנס אין לקנסו בנו אחריו ואם החיוב משום דבר האבוד, יש לחייב את היוורשים ככל חובות האב.

ה. אם גובה הפועל מעידת ככל גבייה ממוקד כפי שצידד הש"ך בסי' שפז סק"יב שגרמי גובה מעידת, או מבינונית ככל חוב ממון אם חיובו מטעם ערבות.

ו. שנים ששכרו פועל, לטעם ערבות היו כשנים שערכו שגובה ממי שירצה, כסי' קלב, ג. אבל אם מחויב גרמי אינו גובה ממי שירצה.

³³ רש"י מסכת בכורות דף כט: בד"ה 'פועל בטל' באר מושג זה, כך: 'דאם היה נזקב מרגליות שעבודתה נוחה לעשות ושכרו מרובה אם אומר לו טול כך וכך ותבטל היו מלאכה אינו פוחת משכרו אלא דבר מועט שהי נוחה אין בה טורח ואי מלאכה קשה היא כמו נגר אם אומר לו אתה נוטל עכשיו שלשה זחים טול זו והבטל דחם מאותה מלאכה ועשה מלאכה קלה זו נוח לו להבטל ולטול זו והכא נמי כי ההוא אגרא יחייב ליה שהרי מבטלו ממלאכתו וכוליה אגרא לא יחייב ליה שהרי אינו עסוק במלאכה קשה אצלו. וכיצו"ב הרמב"ם בפירוש המשנה בבכורות פ"ק ד באר בב"אור חיוב כפועל בטל: 'אבאר לישן זה ועינו, כי אני הריבה שמעתי בו דבריהם בלתי מספיקים וזאף אינם מביאים אל המטרה כלל. והוא, כגון שהיה האדם בעל יכולת באומנותו ומומחה בה מכניס ביומו סכום מרובה, הרי לא נאמר יתן לו שעור מה שגטל אדם זה, אלא רואים מלאכה זו על הרום, ונאמר כמה עשיר אדם להבטיס במלאכה זו ביום אחד, וזוה ענין אמרם באותה מלאכה. אבל ענין בטל של אותה מלאכה, הרי הוא תלוי ביגיעה שיש באותה המלאכה או המנוחה, לפי שיש מלאכות שיש בהן יגיעה רבה כעבודת הברזל וכריית המחצבות, ואם תנתן הברירה לאדם בין שיעשה אותה העבודה המגיעת או ינוח כל היום, בודאי שיעדיף את המנוחה, ואף על פי שיהא לו סכום קטן על היגיעה ויקבל הסכום הידוע. אבל המלאכות הקלות אשר עושהן כבטל כגון השלחני שהוא פורט ומקבל שכר וכיצו"ב בו לא יחייב בין הבטל והמתעסק בה הברזל גדול, שאם היה מגיע לנפח דרך משל שתי מעין ליום ולשלחני שתי מעין והיה החכם הזה נפח ובטלו ממלאכתו יום בהוראתו ודינו הרי זה משלם לו חצי מעה, כי אף על פי שבטלו הרי נח מעמל רב, ואם היה שלחני הרי זה משלם לו מעה ומצעה דרך משל, לפי שהוא בטלו מדבר שלא היה לו בו טורח. והבן ענין זה כי נפלא הוא ונכון.

הנהגה דיווח שעוד בטרם שהגיע ליעד קיבל פניה להסיע מישהי אחרת, בהמשך הרחוב, ונפנה לפנייה זו לאלתר. כך שלא הפסיד ממון בשל ביטול הנוסע ונסיעתו למקום לא היתה בכדי. ברם לו היה נאלץ לשוב על עכבותיו בלא נוסע, היה צריך לשלם לו כפועל בטל.

דין מנהג המדינה

ישנו מנהג המדינה בקרב גופים שונים לחייב עבור ביטול תור ושירות עפ"י תעריף קבוע, ואף תשלום מלא. ויש שגם כותבים זאת ע"ג כרטיס ההזמנה, ומיידעים את הלקוח. ואף אם הזמין או קבע תור טלפונית ולא יידע את הלקוח או המטופל בכך, מנהג המקום מחייב, ויש ללקוח לשלם עפ"י הנהוג.

במשנה בב"מ בדף פג. נאמר שהמנהג מחייב בדיני פועלים, ובירושלמי ב"מ פ"ז ה"א נאמר בהקשר זה שמנהג אף מבטל הלכה. דעת האור זרוע ב"מ בסי' רפ. הובא במרדכי ב"מ רמז שסו ובב"י יו"ד סי' נט. שדווקא מנהג ותיקין בכוחו לבטל הלכה, אבל ענהג שאין לו ראייה מן התורה, אינו אלא שטועה בשיקול דעת. הא למדת שאין מנהג חשוב אלא א"כ הנהיגוהו וותיקים וחכמי הדור, וכ"כ המאירי ברי"ה בדף טו. והחקרי לב אה"ע"ז סי' מה כתב שאם התנו ע"כ בני העיר או שבעה טובי העיר, דינם כותיקין. ובתורה"ד בסי' שמב הגביל דברי האו"ז והצריך שיעשה עפ"י חכמים רק בדברים הנוגעים לכל בני העיר כמחיצות בחצר ותנאי שכירת פועלים, אבל בדברי רבים כמיסי העיר, מנהג מבטל הלכה ודין תורה³⁴.

אולם הרשב"א בתשובה ח"ב סי' רסח לא הצריך שיהא המנהג עפ"י ותיקין, וכל שנהגו מעצמם ופשט המנהג הוא מנהג. וכ"כ הריב"ש בסי' תעה הביאו הרמ"א ב"מ קסג, ובפוסקי' שלא, א והנמוקי" ב"מ בדף סא: מדפי הר"ף. וכן שלל המהרי"ק שורש קב מסב"א זו: 'ודאי פשיטא דלא עלה על לב שום פוסק לומר דלענין ממון יצטרך מנהג וותיקין, ולענין איסורא היא דאומר דבענין מנהג וותיקין'. וכן הביא הפת"ש בסי' קסג טז בשם שו"ת נאות דשא.

ובמנהג שאינו מבטל הלכה כלל ואינו משנה מדין תורה, ודאי שיש לנהוג כן אם פשט, כן כתב החזו"א ב"ב סי' ד סוף ס"ק יג (כשלא נוגע לדין בני העיר) והאגרו"מ חו"מ ח"א סי' עה.

ואם לא ידע צד אחד מהמנהג, יש לתלות זאת בחקירה מדוע מנהג מחייב. אם משום שאומדים דעת הצדדים לעשות עפ"י הנהוג (כן הוא בתשובת הרשב"א ח"ב סי' רסח: 'העושה סתם על דרך המנהג הפשוט הוא עושה, ואף על פי שלא התנה הרי הוא כמתנה ועומד'. וכ"כ הר"א מזרחי בסי' טז: 'אניס' דאדעתא דמנהג עשה מה שעשה'), הרי בהעדר ידיעה לא קיבל על עצמו מנהג זה, וכן נראה שהבין הש"ך בסי' מב ס"ק לו בסי' סא ס"ק ט ובסי' עא ס"ק לג. ברם, אם משום תקנת חכמים שיש לנהוג עפ"י הנהוג (כן עולה מתשובת הרא"ש בכלל נה"ס ק"י, המהרי"ק שורש טו, שו"ת באר שבע סי' כב והחזו"א בב"ב סי' ה סק"ד), הרי אף בלא ידיעתו יש להחיל את הכרעת המנהג, וכן נראה שהבין הסמ"ע בסי' שכח ס"ב.

בביאור תקנת חכמים כתב בתשובת הרא"ש כלל נה"י שמועיל מטעם שיש כח ביד חכמים להפקיע ממון והוא מדין הפקר ב"ד הפקר ולכן לא מהני רק בתקנה שנעשה ע"י ב"ד, ובחזו"ן איש ב"ב סי' ה סק"ד כתב לענין מנהג שותפין בנכנס לחצר שיש בו ציורים מה שהולכים אחר המנהג או משום שנכנס אדעתא דמנהגא, והשני מפני שהסכמת הציבור היא ככח ב"ד, והדבר מבואר יותר בתרומת הדשן סי' שמב שכתב: 'וכל דבר שרבים מצורפים יחד, צריכים למיזל בתר מנהגא דידהו וכפי הסדר שעושים לעצמם לפי צרכיהם לפי ענינם, דאי מצטרפתא להו למיזל בתר דין תורה בכל דבר, לעולם תהא מריבה ביניהם, מש"ה מעיקרא מחלי אהדדי לוותר על דין תורה וגמרי ומקני למיזל בתר מנהג דידהו'. והדבר מוכן כאשר ישנה השתתפות בין שותפים ובני העיר, דאמרינן דגמרי ומקני אהדדי.

אמנם פעמים רבות לא מטילים בעלי המלאכה את היטל זה ומוותרים ואף לא מזכירים את חיוב התשלום בגין ביטול תור או הזמנה, אך במקום שביקשו לשלם, הינם זכאים עפ"י דין לדרוש זאת. אולם במציאות שלא דרשו, אין צורך שהמבטל יזום לשאול אם כרוך ביטולו בתשלום, אלא שאם יפנה אליו בעל המלאכה בעתיד בדרישה לשלם, יהא זכאי בכך, אם לא מחל לו בפירוש.

הוציא מעות על פיו

בנסיעת בעל המונית לכיוון המבקש, הינו הוציא מעות על פיו, בשל בקשתו והזמנתו.

נחלקו הרמב"ם והראב"ד בהלכות זכיה ומתנה ו, כד בדין ארוסה שביטלה את השידוך לאחר שהארוס טרח והשקיע והכין סעודה על סמך דברה להנשא. הרמב"ם סבר שחייבת לשלם לו את כל דמי הסעודה, שגרמה לו לאבד ממון. אך הראב"ד פטר, בנימוק שזה דומה לדין הגמ' בב"ב בדף צג: שמכר זרעוני חיטה שלא צמחו, והוי גרמא בשוגג ופטור מלשלם.

והנה מרן השו"ע באה"ע"ז בסי' נ סעי' ג פסק כרמב"ם לחייב את הארוסה בדמי הוצאות הסעודה. ואילו בחו"מ בסי' רלב סעי' כ פסק כראב"ד שלא ישלם הוצאות מחמת גרמא בשוגג. ונאמרו כמה יישובים בדבר. המ"מ באר שהזרוע עשה לטובת עצמו ועל דעתו להרוויח, לעומת הארוס שעשה והוציא מעות על סמך דבריה, ולפיכך חייבת על שנעשה על פיה. החלקת מחוקק באה"ע"ז שם סק"י סבר ששני המקרים הינם גרמא, אלא שביטול שידוך שכיח ולכן קנסוה להתחייב. וזרוע שלא צמח אינו שכיח, ולא גזרו עליו. ואילו הב"ח חילק בין זרעונים שלא צמחו שהוי גרמא, לעומת ביטול סעודה שהוא מנהג המדינה, שהוי גמרי ולכן חייבת. בנידון דידן לכו"ע הוי ממון שהפסיד נהג המונית מחמתו.

³⁴ וכ"כ שם: 'מ"מ נראה לומר דבעניני מסי' וכה"ג כלהו מדרו דאזלינן בתר מנהגם דבני העיר או בני המדינה שנהגו בו מקד, אפי' אי לא הוקבע ע"פ חכמים... דאי מצרכתא להו למיזל בתר דין תורה בכל דבר לעולם תהא מריבה ביניהם, מש"ה מעיקרא מחלו אהדדי לוותר על דין תורה, וגמרי ומקני למיזל בתר סדר מנהג דידהו. ובשו"ת רדב"ז ח"ג סי' תעב הביאו, והוסיף שגמ' מפורשת היא בב"ב בדף קמג. ושו"ע בחו"מ בסי' קכח סעי' ב. ואכמ"ל. וכן פסק המהר"ם אלשיך בסי' נו והבאר שבע בסי' כב, התורת חיים ח"ב סי' יט, המהריט"ץ חרשות סי' קפט והדברי חיים ח"ב סי' כו.

כן יש לחייב את המזמין מדברי המרדכי בזה בורר רמות שז' שהאומר לחבירו בוא לבי"ד ואבוא אחריו, חייב לשלם על שהוציא הוצאות על פיו. וכן פסק הרמ"א סי' יד סעי' ה. והנה הגר"א שם בס"ק לא, הביין כי דווקא במסרב לבוא לדין נאמר האי כללא. אך הפוסקים כן השוו הדינים וחייבו בכה"ג, כן פסק החוות יאיר סי' קסה על מחותן שהבטיח לבוא והכינו סעודה ולא בא, וכן רעק"א מהדו"ק בס"י קלד שהביא פירות על סמך דיבור של חבירו וחזר בו.

ואין לפוטרו מטעם שביטל מאונס, שכן הרמ"א בתשו"י כתב שאם ביטל באונס ולא הגיע לפגישה – חייב בהוצאות השני, מדין מציל עצמו בממונו של חבירו. אך החוות יאיר דווקא פטר אם לא בא מחמת אונס. ויתכן ופליגי אם הוי גרמי מקנסא ופטור באונס או ממונא וחייב. הנה בביאור הגר"א מבואר שחיובו הוא מדיני ערבות, כדברי הריטב"א בב"מ ע"ג, ואז אף באונס יהיה חייב. המהרש"ם ח"ב סי' קצט סבר כי פטור אונס קיים רק כשאינן אפשרות בחירה, ואינו יכול בתחבולות לקיים את תנאו.

אלא שקשה לקבוע כמה ישלם, שכן לוי צוייר שהגיע מונית מקצה העיר, ועלות הדלק גבוהה, וביקש לנסוע למקום קרוב, היה משלם על הנסיעה פחות מעלות הוצאות שהיה למונית להגיע למקום, וכי כעת ישלם המזמין יותר? יתירה מכך, וכי הוא הזמין מונית מקצה העיר, הלא הוא פנה לסדרן. ואולי צריך לשלם על עלות הגעה מתחנת המוניות? ועוד, שעלות נסיעה במונית מגלמת את הוצאות הנלוות, ומעולם לא משערכים את הוצאות, וכי המחיר ל'הזמנת מונית' קבוע ואחיד. ושמא צריך לשלם את עלות הזמנת מונית בלבד, ולא את הוצאות הנהג להגיע אליו.

כאמור, בנידון דידן לא נגרע הנהג מכך שהגיע לאיזור זה, שכן מצא לקוח אחר, ועל כן פטור המזמין מהתביעה הממונית כלפיו.